

- на процессы: креативность как особая разновидность творческого мышления, высокоразвитое воображение, эстетическое мировосприятие и.т.д.;

- на личностные качества как открытость к новому жизненному опыту; независимость, гибкость, динамичность, оригинальность, самобытность личности;

- на внешние условия: креативность как способность продуктивно действовать в ситуациях с высокой степенью неопределенности, где отсутствуют заранее известные алгоритмы, гарантированно ведущие к успеху.

Так или иначе, креативность рассматривается как некая противоположность обыденности, стандартности, конформности (податливости внешнему влиянию).

Способности с психологической точки зрения, как известно, это предпосылки к успешному освоению какой-либо деятельности, дающие возможность освоить ее с максимальным выходом в пересчете на трудозатраты, т.е. своеобразный аналог понятия «коэффициент полезного действия» применительно к освоению человеком деятельности. Под творческими способностями в литературе понимаются характеристики, которые позволяют продуктивно осваивать деятельность, направленную на получение результатов, обладающих новизной. А для преподавателя вуза творчество должно стать стилем жизни, смыслом жизни. Для этого необходимо, как минимум, еще две составляющие: сочетание личностных качеств, при котором человеку комфортно в ситуациях изменений, неопределенности, нестандартности; собственный выбор человека, в соответствии с которым он находит ситуации изменений, неопределенности приемлемыми для себя, не стремится сделать свою жизнь предсказуемой. Кроме того, проявления креативности тесно связаны с эмоциональными факторами, особенностями межличностного взаимодействия и мотивационной сферы, побуждающей к проявлению творческих способностей.

Таким образом, креативность включает в себя:

- 1) интеллектуальные предпосылки творческой деятельности, позволяющей создавать нечто новое, ранее неизвестное (творческие способности в узком смысле этого понятия), а также предварительный набор знаний и умений, технологий необходимых для того, чтобы это новое создавать;

- 2) личностные качества, позволяющие продуктивно действовать в ситуациях неопределенности, выходить за рамки предсказуемого, непредвиденного проявлять спонтанность:

- 3) метатворчество – жизненную позицию человека, подразумевающую отказ от шаблонности, стереотипности в суждениях и действиях, желание воспринимать и создавать нечто новое, измениться самому и изменять мир вокруг себя, высокую ценность свободы, активности и развития, тем самым пробуждать любознательность у окружающих, стремлением быть непохожим на других и слепо копировать их модели. В целом креативность можно определить как комплекс интеллектуальных и личностных характеристик, позволяющих человеку продуктивно и эффективно действовать в ситуациях новизны, неполноты исходных данных и отсутствия четкого алгоритма решения проблем.

Согласно известной в литературе концепции Дж. Гилфорда и Э. Торренса, креативность рассматривается как самобытная разновидность мышления – так называемое дивергентное мышление («расходящее», идущее в разных направлениях) мышление, которое допускает варьирование путей решения проблемы, приводит к неожиданным выводам и результатам. Такое мышление противопоставляется конвергентному («сходящемуся»), направленному на поиск единственно правильного решения на основе анализа множества предварительных условий. (В.Н. Дружинин). Дивергентное мышление ориентируется не на известное или подходящее решение проблемы, а проявляется тогда, когда проблема еще не раскрыта и неизвестен путь ее решения. Такое мышление проявляется в способности в случае необходимости изменять наличные условия в интересах достижения принятой цели, в противостоянии логике сложившихся норм и отношений, которые мешают полноценно работать

Дж. Гилфорд выделял, в частности, такие компоненты креативности:

- способность к обнаружению и постановке проблем;
- беглость – способность к генерированию большего числа идей;
- гибкость – способность продуцировать разнообразные идеи, относящиеся к различным смысловым категориям;
- оригинальность – способность выдвигать нестандартные, редкие идеи;
- способность усовершенствовать объекты или идеи, добавляя детали;
- способность к решению проблемы на основе анализа и синтеза информации.

Креативность, по мнению Е. Торренса, связана с обостренным восприятием недостатков, пробелов в знаниях, дисгармонии и.т.д. К этой концепции близка точка зрения Э. Де Боно, говорившего при рассмотрении проблем твор-

чества о латеральном («боковом») мышлении, направленном на поиск путей решения проблемы на «периферии» познания, путем максимального расширения видения проблемного поля и отыскания неочевидных вариантов действий.

Приведем обобщенную сравнительную характеристику разновидностей мышления, соответствующего традиционному академическому интеллекту, либо ориентированного на творческий поиск:

Таблица 1

Сравнительная характеристика разновидностей мышления

Традиционное мышление	Творческое мышление
Ориентировано на правильность, корректность порождаемых идей	Ориентировано на плодovitость, порождение большого числа идей, даже если не все корректны и осуществимы.
Целенаправленно, движется в заданном направлении	Возможно «движение ради движения» без четкой цели.
Аналитично, внимание уделяется комплексу деталей	Синтетично, ориентировано на интуитивное «схватывание» проблемной ситуации
Последовательно требует правильности каждого шага. При ошибке на одной из стадий общий результат тоже оказывается ошибочным.	Осуществляется сразу в нескольких, всегда направлениях, не всегда последовательно. Ошибки в конкретных шагах не обязательно ведут к ошибочности общего результата.
Поиск решений ведется в наиболее вероятных направлениях, сначала проверяются очевидные гипотезы	Поиск решений ведется в неочевидных, представляющихся маловероятными направлениях «на периферии» нашего познания
Активно используется отрицание – идеи, признанные ошибочными, исключаются из дальнейшего поиска	Использование отрицания избегается, ведется поиск путей интеграции любых альтернатив, даже представляющихся взаимоисключающими
При верности исходных данных и корректности алгоритма решения проблемы гарантирован конечный результат	Результативность носит вероятностный характер
Продуктивно в ситуациях определенности при наличии полных исходных данных и способов решения проблемы, когда точно известно, какой результат требуется получить	Продуктивно в ситуациях неопределенности, при неполных исходных данных, когда способы решения проблемы и требуемые результаты известны недостаточно

По сравнению с творческим, наиболее существенно преимущество традиционного интеллектуального поиска, состоящего в том, что он гарантированно приводит к достижению приемлемого результата. Но это возможно лишь при нескольких допущениях:

- проблема или задача в принципе имеет единственно правильное решение или четко ограниченный круг верных решений;
- известен алгоритм решения данной задачи;
- имеются полные и верные исходные данные для ее решения.

Очевидно, что далеко не все реальные жизненные и профессиональные задачи и проблемы, с которыми сталкивается человек, соответствуют этим допущениям. Значительная часть ситуаций отвечает им не полностью или не отвечает вообще, особенно если приходится действовать в быстро изменяющихся условиях. Часто это касается суждения о полноте и верности исходных данных. При столкновении с какими бы то ни было жизненными проблемами мы почти всегда вынуждены действовать в ситуациях, когда известные сведения неполны, да и в достоверности той информации, которая нам доступна, нельзя быть уверенным полно. А коль скоро это так, традиционный интеллект не гарантирует, что проблема будет решена адекватно, даже, если мы точно знаем, как именно ее решать.

Между тем большинство учебных задач, которые человек решает в вузе, а потом и в будущей профессиональной деятельности выстроены таким образом, что вполне соответствуют указанным допущениям и решаются в соответствии с конвергентной стратегией интеллектуального поиска.

Может и поэтому одно из объяснений того факта, что многие отличники, прекрасно справляющиеся с учебными задачами при попытках решать свои проблемы в нестандартных условиях, которые подстерегают современного человека, как на работе, так и в других жизненных обстоятельствах, испытывают серьезные затруднения. Ведь при этом востребованы разные стратегии интеллектуального решения. При традиционном мышлении требуются верность, правильность каждого шага в решении проблемы. Если где-то совершена ошибка, то конечный результат окажется неверен. Типичные примеры можно наблюдать при решении математических, физических задач, технических расчетов. В творческом же мышлении ошибочность какого-то конкретного шага не обязательно ведет к некорректности общего результата. Так происходит потому, что это мышление протекает сразу по нескольким направлениям, представляет собой своего рода «сетевой поиск» решения проблемы, поэтому даже если некоторые направления поиска

оказываются ошибочными, безвыходными, это еще не означает неудачу в поиске решения. Более того, есть основания утверждать, что желание быть все время правым, боязнь ошибок – это серьезные барьеры, препятствующие творческому поиску. «Предпочтительней иметь множество идей, пусть какие-то из них будут ложными, чем постоянно ощущать себя правым при дефиците ярких мыслей» (Де Боно Э).

В психологии известны такие фундаментальные положения, которые играют ключевую роль в педагогических приложениях. По мнению С.Д. Смирнова, к ним относятся психология деятельности, психология личности, психология творчества (именно в творчестве синтез деятельностного и личностного начал – при доминирующем значении второго – выражен наиболее полно). Однако когда встает вопрос об источниках и механизмах творчества, вклада отдельного человека в культуру, то при их описании и объяснении аппарат деятельности обнаруживает свою принципиальную ограниченность. Уникальность и неповторимость личности, ведущая роль бессознательного в творческих актах не могут быть раскрыты с помощью понятий, выведенных из деятельности.

Разумеется, в любом творческом акте присутствует сильно выраженная деятельностная составляющая и деятельностный подход к изучению творчества правомерен и часто плодотворен, но толкование творческого акта только как деятельности оставляет за бортом самое существенное – источники творчества, лежащие в области бессознательного. В связи с этим при составлении программы формирующего эксперимента и его реализации, интерпретации полученных данных будем опираться на этот методологический постулат.

Для изучения творческого потенциала студентов и магистрантов была разработана программа формирующего эксперимента, направленная на развитие ценностных ориентаций, в частности, уверенности в себе, творчества будущего преподавателя вуза.

Исходя из особенностей юношеского возраста, в качестве методологии формирующего эксперимента может быть использована так называемая гуманитарная парадигма. Она предполагает, что знания гуманитарных наук имеют рефлексивную природу. Гуманитарная парадигма как бы конкретизирует механизмы развития личности – рост ее внутренней организации на уровне саморазвивающейся системы. Такой подход делает реальным, а не декларативным тезис о субъектных отношениях в учебной деятельности, например, при постижении реципиентом художественного текста, стимулирует

его познавательную активность, способствует познанию других и познанию своей собственной личности.

Гуманитаризация предполагает создание фасилитирующих условий для самовыражения личности преподавателя и студента, формирования доверительного отношения к людям, толерантности к инакомыслию. Не должно быть естественным преобладание таких патриархальных ценностей, как агрессивность, недоверие, авторитаризм. Гуманизация должна содействовать развитию условий для максимальной реализации творческого потенциала людей. Фасилитация творчества основана на стимуляции ряда психологических условий, способствующих творчеству (психологической безопасности, психологической свободы, опыта экспереции, и связана с преодолением психологических условий, препятствующих творчеству (внутреннего критика, потребности в признании, страха неуспеха).

Для исследования ценностных ориентаций будущих специалистов мы выбрали методику Рокича. Цель исследования – формирование ценностных ориентаций.

Программа формирующего эксперимента.

Для решения поставленных задач формирования ценностных ориентаций, прежде всего, творчества, мы полагаем, что для творческого развития студента, магистранта, нужно предоставить ему реальные возможности интеллектуальной инициативы в обучении, равное право с преподавателем на активность, «возможность не только целеприятия, но и целеполагания» (Вербицкий), перехода из позиции потребителя в позицию творца своих знаний и самого себя, в том числе с помощью информации как средства.

Для решения поставленных задач мы использовали:

творческие задания в виде таких форм:

- написание рецензии на статьи на актуальные темы по читаемому курсу, самостоятельно подобранных из научных журналов «Вопросы психологи», «Мир психологии», «Психологический журнал», «Поиск», «Достояние нации», «Высшее образование в Казахстане» и т.д;
- написание эссе «Преподаватель вуза XXI века»;
- художественная литература как источник социально-психологических знаний;
- биография ученого как средство пробуждения познавательного интереса и понимания творчества ученого;
- фольклор как источник этнопсихологических знаний;
- анализ педагогических и коммуникативных ситуаций;

- серии различных видов тренингов (коммуникативный тренинг, тренинг креативности, тренинг по развитию уверенности в межличностных отношениях, тренинг этнической компетентности, тренинг развития личностной рефлексии у студентов, технологии личностного роста и т.д.);

- психолого-педагогические задачи (обобщенные суждения преобразовать в научные понятия);

- темы групповых дискуссий.

(Продолжение следует)

Н.К. Тоқсанбаева

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ АДАМ ӨМІРІНДЕГІ МӘНІН БІРЛЕСКЕН ІС-ӘРЕКЕТ ТҮРҒЫСЫНАН ҚАРАУ ЖӘНЕ ОНЫҢ БАҒЫТТАРЫ

Қарым-қатынас – бұл әлеуметтік-психологиялық құбылыс, ол адам өміріндегі көптеген рухани және материалдық құндылықтарды қамти отырып, оның өміріндегі ең жоғары қажеттіліктердің бірі. Дегенмен, бір қарағанда қарым-қатынас ұғымы баршаға танымал және қандай да мағыналы қиындықтармен байланысты емес көрінеді. «Қарым-қатынас» сөзімен біз кәсіби, жеке, шығармашылық және тағы басқа жалпы қызығушылықтардың төңірегінде пайда болған қарапайым түсініктерді, яғни адамдардың бір-бірімен байланысын және қатынастарын; таныс немесе бейтаныс адамдармен кездесулерін; жеке қатынастарын түсіндіруге тырысамыз. Адам қоғамда, өзін қоршаған адамдар тобында өмір сүреді және дамиды, оның талаптарына сай өз пікірі мен мінез-құлқын өзгертеді, топтың өзге қатынасушыларымен бірлескен іс-әрекет ықпалымен түрлі сезімдерді бастан кешеді. Алайда мұның барлығы өзге адамдармен ақпарат және толғаным алмасудан ғана болады, оларды жақсы тани отырып, біздің әрқайсысымыз қалай да болса қатынасқа түсеміз.

М.В. Ломоносов осыдан екі жүз жылдан астам уақыт бұрын «Ресейлік грамматикада» мынадай пікір айтқан: «...Қандай да бір мәшинені құрастыруға дайындалған бөліктер оқшау жатқанда және өзіне белгіленген әрекетті екіншісіне жеткізіп отырмаса, олардың болмысы бос әрі пайдасыз. Сол сияқты адам баласының әр мүшесі өз ұғымындағыны өзгеге айтып жеткізе алмаса, біз ойларымыздың қосылуымен басқарылатын істі бірге жүргізуді былай қойғанда, жабайы аңдардан бетер болып кетер едік ...». Осы пікір арқылы ол кез келген іс-әрекетте қарым-қатынас қаншалықты мәнге ие болатынын ерекшелеген.

Бұл мақалада тұлғаның құнды бағыттары мен мінез-құлығының нормасының айырмашылығы көрсетілген. Шығармашылықтың психологиялық аспектілері қарастырылған. Мысалы, креативтілік шығармашылық қабілеттер, интеллектуальды сферасы, ойлау дербестік сапасы, тұлғалық қасиеттері жүйе ретінде сипатталынған.

The article considers the difference between the value orientations and ethics, creativity as a priority value to the teacher. Psychological aspects of creativity are as follows: creativity as a system of constructive abilities, as the characteristics of the intellectual sphere, as independent thinking, that could not be reduced to intelligence from the traditional point of view and as a system of personal qualities.

Қарым-қатынас психологиясы адамдардың бірлескен іс-әрекеттегі бірін-бірі қабылдауы және түсінуі; еліктеуі, иландыруы мен сенімі; ұйымшылдық пен қақтығысқа түсушілігі; бірігіп әрекет ету мен тұлғааралық қатынастар сияқты құбылыстарды зерттейтін сала. Бұл психологиялық құбылыстардың алуан түрлі болуына қарамастан, олардың пайда болуының негізгі көзі – адамдар арасындағы қатынас аймағы.

Қарым-қатынас мәселесінің концептуалды негіздері туралы кеңес ғалымдары В.М. Бехтерев, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Б.Г. Ананьев, М.М. Бахтина, В.Н. Мясищева және т.б. қарым-қатынасты адамның психикалық дамуының, әлеуметтенуі және индивидуализациялануының, тұлға қалыптасуының маңызды шарты ретінде қарастырды.

Қарым-қатынас мәселесіне мәдени-тарихи психологияның негізін салушы Л.С. Выготский баға жетпес үлес қосты. Қарым-қатынастың тұлға санасына қайта жасалу механизмдерін түсіну Л.С. Выготскийдің ойлау мен сөйлеу мәселесін зерттеу барысында ашылады. Оның зерттеулерінде қарастырылатын қарым-қатынастың тұлға санасында мәдени аспект ретінде тасымалдануының мәдени-тарихи мәнін В.С. Библер нақты былай дейді: «Әлеуметтік байланыстардың терең санаға ену процесі (Выготскийдің ішкі сөйлеудің қалыптасуын талдауы) – логикалық жоспарда – ашық және қатысты «мәдениет бейнелерінің» дербестілігінің, оның дайын феномендерінің ойлау мәдениетіне айналуы. Әлеуметтік байланыстар ішкі сөйлеуге еніп қоймай, онда олар түбегейлі қайта жасалады, әлі жүзеге асырылмаған жаңа мәнге, сыртқы әрекетке жаңа бағытқа ие болады».

Ең алдымен, бұл – бірлескен іс-әрекеттегі тұлғаның басқа адамдармен қарым-қатынасында

калыптастыру және танымдық қабілетін дамыту деңгейі ретінде түсіну (Л.А. Кидрон, 1981, Ю.М. Жуков, Л.А. Петровская, П.В. Растяжников, 1990 және т.б.). Екіншіден, көптеген еңбектерде бұл қабілеттіліктің тұлғаның жеке қасиеттерімен, атап айтқанда, қарым-қатынасқа деген қажеттілігімен, өзіне деген сенімділігімен және өзіне-өзі баға берушілігімен байланысын көрсету (R.L. Applbait, Harl W.E. Anatol, Hays K. Eilers, 1973, R.M. Aisler, Lee W. Frederiksen, 1980, Л.А. Петровская, 1989, В.Н. Куница, 1992 және т.б.). Үшіншіден, бір жағынан, әдеттер мен дағдыларды бөліп көрсету, екінші жағынан, тұлғаның түрлі жағдайларда сәтті тұлғааралық өзара әрекетке жағдай жасайтын жеке эмоциясының психологиялық сипаттамаларын бөліп көрсету (Ю.Л. Ханин, 1971, Г.С. Васильев, 1977, M. Argyle, A. Furnhan, J.U.Grahan, 1981, Ю.М. Жуков, 1987, 1988, Л.А. Петровская, 1988, 1989, Р.А. Парошина, 1991, В.Н. Куница, 1992 және т.б.). Төртіншіден, барлық дерлік зерттеушілердің қарым-қатынастағы тұлға құзыреттілігін көп қырлы, көп деңгейлі құрылым ретінде түсіндіруі болып табылады (Л.А. Кидрон, 1981, Р.А. Максимова, 1981, Л.А. Петровская, 1992, R.M. Aisler, Lee W. Frederiksen, 1980 және т.б.). Осының барысында кеңестік психологияда деңгейлерді бөлу негізіне, көбінесе қарым-қатынас «тараптарын» топтастыру және соларға сәйкес бірлескен іс-әрекеттің құрамдас бөліктері (адамдардың бірін-бірі қабылдауы және түсінуі – гностикалық құрамдас бөлік ретінде белгіленуші; тұлғаның өзін-өзі танытуы – экспрессивті құрамдас бөлігі; ықпал, әсер – интеракциялық құрамдас бөлігі) алынады (Ю.Л. Ханин, 1971, Г.С. Васильев, Р.А. Максимова, 1981, Л.А. Петровская, 1988 және т.б.). Кейбір авторлар қарым-қатынасқа деген қажеттілікті және қарым-қатынасқа деген бағдарды жеке бөліп көрсетеді (Ю.Л. Ханин, 1971, Р.А. Максимова, 1981).

В.А. Петровский пайымдауынша, «іс-әрекетті жүзеге асыру процесінде адам объективті түрде басқа адаммен белгілі бір байланыс жүйесіне түседі». Осылайша, байланыс, алмасу (әрекеттермен, заттармен, ақпаратпен, т.б) және өзара ықпал кез келген өзара әрекеттің мазмұны болып табылады.

Мазмұны танымдық және формасы бойынша бірлескен-диалогтық іс-әрекеттің қалыптасу процесі индивидуалды іс-әрекеттің мақсаттарының, мағыналарының және мотивтерінің өзара бір-бірімен байланысуы мен түйісуі барысында жүзеге асады. Жаңа мақсаттардың қалыптасу процесі – бірлескен танымдық іс-әрекеттегі мақсатқұрылым, мазмұны жағынан – практикалық, ал формасы бойынша бірлескен мақсаттардың қалыптасуынан басталады. Бірлескен іс жүзіндегі мақсаттардың келесі кезеңінде мағынақұрылым

мен мотивқұрылым процестерінің арқасында бірлескен танымдық іс-әрекеттің сапалы қайта өзгеруін білдіре отырып, бірлескен ойлау мақсаттарына қайта өзгереді [1].

Қазіргі кезде мақсатқұрылымды зерттеуге ойлау іс-әрекетін зерттеп жүрген психологтар көп үлес қосуда (Тихомиров, 1984, Войсунский, 1990, Васильев 1980 және т.б.). Шынында да, адамның іс-әрекеті күрделенген сайын таптауындық әрекеттерді азырақ жүзеге асырып, ал содан кейін қолданыстан шығып қалған дайын үлгіден (шаблоннан) шығармашылық типке жақындап, іс-әрекеттің реттелу процесін сипаттау үшін «мақсатқұрылым» категориясына жұмылдырудың қажеттілігі айқындала бастайды.

Нақтылы психологиялық зерттеуде ойлау мен қарым-қатынас бірлігінің қағидасын жүзеге асыру бірлескен ойлау іс-әрекетін зерттеуге байланысты өте өзекті мәселеге айналады. Бұл қағиданы іске асырудың бірден-бір жолы бірлескен ойлау іс-әрекетіндегі мақсатқұрылымды зерттеу болуы мүмкін. Бірлескен ойлау іс-әрекетіндегі мақсатқұрылымды зерттеу индивидтердің динамикалық мағыналық жүйелері мен «ақпараттардың жалпы қорының» арасында көпір салуға, яғни дәнекер болуға мүмкіндік береді (Ломов, 1980). Қарым-қатынас жағдайында қалыптасатын ақпараттардың жалпы қорын «динамикалық мағыналық жүйеден» (Выготский) бөліп алғанда, ол субъектілер үшін өзінің сыртқы, объективті жағында қалып қоюы мүмкін және ол сонда ғана «сөздік мәндер» жүйесінде (Выготский) өзекті болып табылып, өзінің ішкі субъективті жағы бойынша «динамикалық мағыналық жүйемен» бірлікте болғанда ғана, ол тұлғаның мағыналық құрылымының жүйесін психологиялық қатынаста көрсететінін аңғару керек.

Тұлғаның мағыналық құрылымының жүйесі деп біз күрделі иерархиялық құрылымы бар, «динамикалық мағыналық жүйелер» мен «сөздік мәндердің» бірыңғай жүйесін айтамыз. Басқаша айтқанда, тұлғалық және жағдайлы факторлардың қиылысуындағы өзара әрекеттестік пен қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасатын ресми (белгілік, логикалық) және ресми емес (құндылықтық және мағыналық) құрылымдардың бірлігі. Психологиялық әдебиеттерде мағыналық құрылымдар туралы басқа да пікірлер кездеседі (Хараш, 1978; Асмолов және т.б., 1979; Братусь, 1981). Олардан біздің мағыналық құрылымдар туралы түсінігіміздің айырмашылығы сөйлеу мен ойлаудың, ойлау мен қарым-қатынастың, интеллект пен аффектінің бірлігінің принциптерін нақты зерттеулерде қатар жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Қарым-қатынас пен ойлаудың өзара байланысы, бір жағынан, сөздік мәндер жүйесінің өзін